

ТЕЛЕВІЗОР У ПОБУТІ ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ НА ОДЕЩИНІ

У статті зроблено спробу показати символічність телевізора (як одного з проявів масової культури та яскравого елемента глобалізації) у міському та сільському варіантах культури, а також – як невід'ємного атрибута побуту сучасного житла. Доведено, що телевізор перестав бути інноваційним предметом, а навпаки став традиційним для матеріальної культури міста та села. Символічність телевізора зумовлена його різноманітними функціями (соціальна, комунікативна, ритуальна та дозвільна).

Ключові слова: глобалізація, місто, побут, культура, телевізор.

В статье совершена попытка продемонстрировать символичность телевизора (как одного из проявлений массовой культуры и яркого элемента глобализации) в городском и сельском вариантах культуры, а также – как неотъемлемого атрибута быта современного жилья. Доказано, что телевизор перестал быть инновационным предметом, а наоборот стал традиционным для материальной культуры города и села. Символичность телевизора обусловлена его разнообразными функциями (социальная, коммуникативная, ритуальная и досуговая).

Ключевые слова: глобализация, город, быт, культура, телевизор.

The attempt to show the symbolicalness of TV-set (as one of the manifestations of masscult and striking element of the globalization) in city and rural variants of culture and also as the inalienable attribute of the mode of modern life is maid in the article. It is proved that TV-set has ceased to be the innovative object and vice versa become the traditional thing for the material culture of the city and village. The symbolicalness of the TV-set is caused with its diverse functions (as social, communicative, ritual and licensing).

Keywords: globalization, city, life, culture, TV-set.

Досліджуючи різні явища та речі в контексті антропології міста та історії повсякденності, учені дедалі частіше звертають увагу не тільки на прояви традиційності, але й на модерні феномени [6; 8; 9; 10]. У цьому зв'язку видається продуктивним звернутися до вивчення знаковості речей сучасного житла як основного осередку приватного побуту [11]. Спробуємо показати в міському та сільському варіантах культури семіотичність телевізора як одного з проявів масової культури та яскравого елемента глобалізації, а також як невід'ємного атрибута побуту сучасного житла [9, с. 148].

На підставі історіографічного досвіду та оригінальних польових джерел (зібрані автором) маємо можливість розглянути процес входження такої звичної для нас речі, як телевізор, до культури повсякдення в невеликій, але принципово змістовній історичній ретроспективі. Застосовуючи матеріали інтерв'ю та анкетування серед жителів міст і сіл Одещини, удалося дослідити ці питання. Зокрема, на основі синхронічного й діахронічного аналізу ми змогли:

– здійснити характеристику процесу входження до повсякдення такої інновації, як телевізор, показати, як він став «традиційним» для сучасності;

– проаналізувати властивості цієї побутової речі як знаку сучасної масової культури;

– здійснити порівняння якості цього атрибута в просторі міського й сільського житла, простежити соціальну специфічність у ставленні до телевізора;

– на основі спостережень відтворити соціальну практику використання телевізора та, відповідно, порушити питання про функції телевізора.

Таким чином, артикулюються дослідницькі завдання для з'ясування можливостей вивчення сучасних проявів культури в етнологічному дискурсі.

Розглянемо специфіку становлення традиційності телевізора. Перші телевізори в УРСР почали з'являтися з середини ХХ ст. З кінця 1951 року в Києві почав діяти телецентр, згодом з'явилися перші телевізори – у 1960 році телевізорів налічувалося 740 тис., тоді один телевізор

припадав на 45 осіб. У 1970-х роках в УРСР встигли випустити 7,2 млн телевізорів, один телевізор припадав на одну велику родину, а вже через п'ять років телевізорів стало 11 млн (один телевізор на малу родину) [5, с. 2805]. Це свідчило про технічну революцію та швидке впровадження технічних засобів, зокрема телевізорів, у життя людей. Зараз на кожну людину припадає по телевізору, іноді навіть по декілька.

Телевізор як інноваційний предмет потребував певного часу для входження в міську культуру, а згодом – і в сільську. До кінця ХХ ст. телевізор масово поширився в українському суспільстві, але темпи його розповсюдження в сільській та міській культурах відрізнялися.

У селі цей процес відбувався повільніше, ніж у місті: «У моей бабушки в деревне, на всю нашу деревню был один чернобелый телевизор и два канала. Когда были праздники, то почти половина деревни приходила его посмотреть. Она выносила его во двор (в летнее время) и устраивала кино»¹ (70-ті рр. ХХ ст.). Входження в повсякдення такої інновації, як телевізор, у містах відбувалося більш стрімко, ніж у селах: «У моей прабабушки не было телевизора, а у бабушки, когда родилась моя мама, уже был телевизор, примерно в 60-е годы, тогда они жили в городе»².

Такі процеси свідчать про деяку відмінність у значенні телевізора в міській та сільській культурах. Необхідно зазначити, що в 1960-х роках, навіть у містах, не в кожній родині був телевізор – це пояснюється його високою ціною в спеціалізованих крамницях і невеликою кількістю випуску.

У наш час телевізор, навпаки, став традиційним предметом для міських та сільських жителів, перестав бути нововведенням: «...любая инновация, если она принимается множеством входящих в ту или иную группу людей, в результате этого стереотипизируется и сама превращается в традицию» [7, с. 80–81]. Тому не дивно, що зараз у кожній квартирі, у кожному домі є телевізор, інколи декілька, і його вже можна розглядати як традиційну річ у побуті сільських та міських жителів.

Необхідно зазначити, що телевізор серед речей житла має свій семіотичний статус, який відображений через «знако-

вість» та «предметність» (у розумінні речі) [3, с. 71–72]. Сам телевізор можна зарахувати до матеріальної культури з низьким символічним значенням, а його функціонування належить до духовної культури, яку наділяють високим символічним значенням [3, с. 72], тому телевізор має змінну символічність залежно від ситуації.

А. Байбурін відзначав, що світ і його простір поділяються на свій та чужий [2, с. 9], тому все, що перебуває за межами житла, вважається чужим, а внутрішній простір і предмети, навпаки, – своїми. Телевізор міститься у внутрішньому просторі житла, хоча виражає зв'язок із зовнішнім світом, – це рухомий периферійний кордон. Простір розмежовується на позитивне й негативне в дихотомії, і наділення позитивним значенням визначає освоєність простору.

Найбільш освоєне й шановане місце в сільській оселі – «парадна кімната», аналогом якої в міському житлі є вітальня, зал. А. Байбурін відзначав: «Другой мир мог начинаться за порогом, или <...> внутри дома, <...> в меру конкретизации своего мира граница приближается к центру, а сфера чужого все больше абстрагируется» [1, с. 9]. Тому телевізор розміщують у залі, подалі від порога, дверей, де створюється своєрідна атмосфера затишку, оскільки цей простір сприймається як «обжитий», «свій».

І. Разумова також пов'язувала функціональну специфікацію частин житла (вітальня, дитяча, кухня тощо) з побутовими предметами, у тому числі з телевізором як центром сімейного вогнища, затишку, джерелом «світла» й «тепла» [9, с. 148]. Якщо телевізор розміщують у вітальні, то центр житла зосереджується у вітальні, інколи телевізор розміщують в опочивальні, тоді житло не має певного центру; центр зміщується відповідно до того, де людина перебуває більше. Досить часто телевізор ставлять на холодильник у кухні, тоді можна дивитися телевізор і виконувати іншу роботу: «Мы телик поставили на холодильнике, утром зайдеш – и чаек попьешь, и телик посмотришь, обычно клипы слушаю»³.

Нині по-різному розташовують телевізори в оселях (здебільшого досить заможні міські жителі): підвішують телевізор на підставці в кухні чи опочивальні, ви-

носять його на лоджію, балкон чи вмонтовують у ванній кімнаті.

Розміщення телевізора вказує на маркування центру житла, тому й досі є характерним саме «почесне» маркування центру родини, хоча самі респонденти пояснюють це «зручністю»: «Мы решили поставить телевизор в гостиной, очень удобно принимать гостей и развлекать их, включив телевизор, какую-то передачу»⁴. Нині телевізор ще зберігає маркування центру житла, хоча поступово значимості набуває комп'ютер.

Телевізор став невід'ємним атрибутом міського житла та інтер'єру.

Необхідно зазначити, що простір біля телевізора також привласнюється телеглядачем. Він поділяється на дитячий, жіночий, чоловічий та універсальний – залежно від того, хто перебуває біля телевізора й дивиться його. Часто членам сім'ї необхідно поділити цей простір. У таких випадках, зазвичай під час перегляду телевізора, члени сім'ї влаштовуються на дивані чи ліжку, на кріслах та стільцях, інколи – на підлозі. Улюбленим місцем чоловіків є диван, жінка може сидіти в кріслі, а дитина гратися на підлозі перед телевізором: «...всеї семьей сидим на диване и смотрим телевизор. Чаще я выбираю, что смотреть, ну а вообще заранее каждый выбирает то, что присмотрел в программе»⁵. Простір біля телевізора сприймається як свій та освоєний і не є небезпечним. Це своєрідний центр простору того приміщення, де стоїть телевізор.

Дуже часто відбуваються сварки за місце перед телевізором, якщо він один. Треба враховувати, що здебільшого вся сім'я збирається разом тільки ввечері, тому кожний бажає подивитися своє кіно, серіал чи передачу. Різні непорозуміння відходять на другий план, коли в оселі є декілька телевізорів: «В нашей семье два телевизора: один у меня в комнате, другой – у родителей, никто никому не мешает смотреть телевизор»⁶. Перегляд телевізора не заважає членам сім'ї займатися різною діяльністю одночасно: «Обычно вечером все дома, мы сидим в гостиной: кто-то смотрит телевизор, мама вяжет, а малая сестрёнка играет в тетрис. Нам хорошо вместе»⁷. Подібна діяльність переростає в традиції, які можуть не усвідомлюватися членами сім'ї, або у звичаї, бо так завжди роблять. Така поведінка набу-

ла поширення серед жителів міст та сіл: «У нас небольшая семья, зимними вечерами перед сном мы забираемся на диван, укрываемся теплым одеялом и смотрим комедии, смеемся, а затем довольные расходимся спать»⁸.

Символічним можна вважати право на перемикання каналів по телевізору. Першому перемикати канали надається голові сім'ї, традиційно головою є батько, але сучасне життя свідчить про зростання статусу жінки в сім'ї, тому досить легко жінка може перейняти роль голови сім'ї. Немає ніякої різниці: чи то жінка, чи то чоловік буде перемикати канали. Між ними інколи бувають непорозуміння у виборі каналу, тоді на допомогу приходять діти: «...мама с папой часто спорят, что им смотреть по телевизору, но тут прихожу я и мы голосуем, мое желание – решающее»⁹.

Може відбуватися боротьба за пульт керування, та право першості перемагає: «Я первая взяла пульт – мне и выбирать»¹⁰; «Ну, не дает посмотреть футбол! Я же раньше сел за телевизор!»¹¹. Серед тих, хто полюбає дивитися телевізор, спостерігається звичка – завжди перемикати канали доти, доки не знайдеться щось цікаве для перегляду, або перемикати на інший канал, щоб уникнути реклами.

Телевізор як побутова річ потребує уваги, що втілюється в обережному ставленні до нього як до дорогої речі, догляді за його чистотою та прикрашанні. Телевізор прикрашають різними предметами: живими чи штучними квітами, дрібними подарунками, пам'ятними речами: «У нас на телевизоре стоят различные статуэтки, которые мне дарили, так никогда не забудешь что, кто и когда тебе подарил»¹². Інколи телевізор накривають сукном, прикрашають серветками, та зараз це трапляється рідко: «Моя бабушка связала красивую салфетку, и теперь мы этой салфеткой накрываем телевизор, а поверх ставим цветы»¹³. Накривають досі телевізор переважно старі люди, що можна пояснити їхньою вірою в те, що потойбічний світ може відобразитися в дзеркальних поверхнях.

Людина може ототожнювати незрозумілі явища з телевізором, точніше з його діяльністю, наприклад: уважати, що телевізор може бути провідником у світ померлих або привидів; вірити, що через телевізор інопланетні істоти можуть поси-

лати людині сигнали та ін. «Бывало про-снись ночью из-за телевизора – шипел, он был включен... Точно помню – выключал, жутко немного»¹⁴. Звісно, на думку респондентів, усе це можливо тоді, коли телевізор працює.

Вимкнений телевізор може сам спрацювати, і через це вірять в імовірний вплив на нього містичних та потойбічних сил. Також, якщо телевізор несподівано ввімкнувся, то деякі люди пояснюють це діями домовика. Навіть коли телевізор вимкнено, він не перестає впливати на символіку простору житла і продовжує маркувати центр приміщення, бути атрибутом освоєності простору та предметом суцільної уваги родини.

Телевізор іноді передають у спадок, він може бути як придане, але частіше його купують у нову квартиру.

Багатьма цей технічний пристрій ще сприймається як показник матеріального достатку (визначається кількістю телевізорів у власника, у родині; удосконаленням технічним рівнем телевізора – з плоским екраном, тонкий та плазмовий; його розмірами та ін.). Однак престижність мати телевізор відходить на другий план, порівняно з престижністю мати комп'ютер.

Респонденти зазначали, що раніше, коли вони були вдома, то з-поміж різних видів відпочинку віддавали перевагу перегляду телевізора. Тепер дивляться телевізор переважно тоді, коли є вільний час.

Перегляд телевізора може займати багато вільного часу, а це обмежує людей у спілкуванні з родичами, друзями, колегами, знайомими: «Вечером я люблю побыть одна, нікого не хочу видіти, смотрю себе телевизор»¹⁵; «Когда болеешь, то хочется, чтоб тебя навелили, чтоб кто-то позвонил, поговорил с тобой. Телевизор смотреть уже надоело, ну один раз, ну два – и уже не можешь»¹⁶.

Телевізор може посприяти об'єднанню і зміцненню зв'язків у родині: «Я и отец всегда смотрим вместе футбол, иногда с нами сидит мама, но больше она любит смотреть кулинарные телепередачи»¹⁷. Проте може спонукати до розриву зв'язків у родині, наприклад: неможливість вести бесіду під час застільних зборів, через своєрідне влаштування їдальні, у якій кожен бачить перед собою телевізор [4, с. 91]. Коли в житлі декілька телевізорів, то батьки й діти дивляться їх окремо,

вони не турбують один одного й майже не спілкуються між собою. Такі стосунки частіше призводять до розриву зв'язків старшого покоління з молодшим.

Телевізор нерідко стає атрибутом свята: його дивляться на день народження, Новий рік, 8 Березня, День Перемоги та інші свята – для того, щоб було веселіше, затишніше. Телеглядачі хочуть подивитися на улюблених акторів, співаків та діячів культури: «Когда у меня день рождения, мы с друзьями смотрим новый фильм – у нас это уже традиция»¹⁸. Аналізуючи тенденцію, що телевізор є необхідною річчю в багатьох міських та сільських традиціях, одна з дослідниць писала, що в такому разі телевізор стає елементом свята, він перетворюється в ритуальний предмет [9, с. 156].

Для багатьох людей традиційним є перегляд по телевізору вітання президента з Новим роком до громадян: «Наша семья всегда на Новый год смотрит приветствие президента и отсчитывает потом двенадцать ударов на часах»¹⁹. Деякі респонденти зазначали, що спочатку дивляться привітання російського президента і святкують Новий рік «по-російськи», а потім слухають привітання українського президента і святкують «наш» Новий рік. Телевізор можуть не вимикати впродовж новорічної ночі.

На день народження також вмикають телевізор – дивляться музичні канали, канали, де транслюють концерти та розважальні заходи. Таким чином розважають частину гостей, доки всі не зберуться. Телевізор може працювати навіть весь вечір, тільки звук притишують, коли починають вітати іменинника й виголошувати тости.

Не оминають телеглядачі і програм на 8 Березня, коли впродовж дня транслюються привітання для жінок, концерти та цікаве кіно. Зазвичай у цей день телевізор дивляться ввечері, бо першу половину дня чоловіки зайняті пошуком подарунків, а жінки готують святковий стіл.

На День Перемоги ті, хто перебуває вдома (переважно люди похилого віку), дивляться телевізор, відшукуючи цікаві історичні передачі, документальне кіно про події Великої Вітчизняної війни та привітання президента.

Зазвичай телевізор використовується в сімейній обрядовості, але не є винятком перегляд святкових передач на церковно-

календарні свята. Таким чином, телевізор також стає атрибутом цих свят.

Соціальна функція телевізора реалізується в тому, що вона спонукає до об'єднуючих або, навпаки, роз'єднуючих процесів у суспільстві, особливо впливає на стосунки в родині, між різними поколіннями, на розподіл телевізійного часу серед членів сім'ї та простору біля телевізора. Ритуальна функція телевізора реалізується через те, що він став невід'ємним атрибутом багатьох свят. Комунікативна функція призначена для того, щоб надавати певну інформацію суспільству, допомогти знайти «свого» серед «чужих». Дозвільна функція стала найбільш впливовою та необхідною серед інших функцій. Зокрема, вона зосереджена на розподіленні дозвільного часу людини, членів сім'ї, якщо їхній вільний час зводиться тільки до перегляду телевізора.

Отже, телевізор перестав бути інноваційним предметом, навпаки, він став традиційним для матеріальної культури міста й села. Телевізор має символічність завдяки різноманіттю функцій (соціальна, комунікативна, ритуальна та дозвільна).

Семіотичність телевізора реалізується в тому, що він маркує центр житла, розмежовує свій та чужий світи, віртуальний і реальний світи, визначає просторову організацію інтер'єру житла та відзначає престижність. Телевізор вирізняється змінною семіотичністю, яка залежить від ситуації та мотиву застосування телевізора в тій чи іншій діяльності. Так, телевізор став ритуальним предметом на різні свята, будучи утилітарною за своїм призначенням річчю.

Телевізор не втрачає актуальності, і це легко простежується через його використання не тільки в міському житті, але й у розважальних закладах (бари, ресторани, кафе, вечірні клуби, дискотеки), також телевізор можна побачити в маршрутних авто м. Одеси. Нині в більшості громадських установ є телевізор – на вокзалах, в аеропортах тощо. Важко уявити сучасний світ без телевізора.

Вивчаючи знаковість телевізора в побуті сучасного житлового простору, варто звернути увагу на сучасні побутові речі й модерні феномени як на об'єкти етнологічного дослідження.

Примітки

¹ Записано від К. А. Білої, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

² Записано від С. А. Каминника, 1986 р. н., мешканця м. Одеси.

³ Записано від Леоніда Зіміна, 1987 р. н., мешканця м. Одеси.

⁴ Записано від К. А. Білої, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

⁵ Записано від Г. Г. Чебан, 1965 р. н., мешканки м. Одеси.

⁶ Записано від Наталії Семеренко, 1985 р. н., мешканки м. Одеси.

⁷ Записано від І. Плотницької, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

⁸ Записано від Катерини Манжури, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

⁹ Записано від Вікторії Макаренко, 1990 р. н., мешканки м. Одеси.

¹⁰ Записано від Г. Г. Чебан, 1965 р. н., мешканки м. Одеси.

¹¹ Записано від Миколи Стародуба, 1972 р. н., мешканця м. Одеси.

¹² Записано від І. Плотницької, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

¹³ Записано від А. Олейникової, 1982 р. н., мешканки м. Одеси.

¹⁴ Записано від Н. А. Нагорного, 1970 р. н., мешканця м. Одеси.

¹⁵ Записано від К. А. Білої, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

¹⁶ Записано від Михайла Рябенка, 1979 р. н., мешканця м. Одеси.

¹⁷ Записано від С. А. Каминника, 1986 р. н., мешканця м. Одеси.

¹⁸ Записано від В. Танчика, 1986 р. н., мешканця м. Одеси.

¹⁹ Записано від Катерини Манжури, 1987 р. н., мешканки м. Одеси.

Література

1. *Байбури А. К.* Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбури. – Ленинград, 1983.

2. *Байбури А. К.* Ритуал: свое и чужое / А. К. Байбури // Фольклор и этнография. – Ленинград, 1990.

3. *Байбури А. К.* Семіотические аспекты функционирования вещей / А. К. Байбури // Этнографическое изучение знаковых средств культуры : сб. ст. – Ленинград, 1989.

4. *Гадамер Г. Г.* Актуальность прекрасного / Г. Г. Гадамер. – М., 1991.

5. *Енциклопедія українознавства* : у 10 т. – Л., 2000. – Т. 8.

6. *Лебина Н. Б., Чистиков А. Н.* Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан в годы НЭПа и хрущевского десятиле-

тия / Н. Б. Лебина, А. Н. Чистиков. – С.Пб., 2003. – 340 с.

7. *Маркарян Э. С.* Узловые проблемы теории культурной традиции / Э. С. Маркарян // Советская этнография. – 1981. – № 2.

8. *Николаева Е.* Повседневная вещь как объект социокультурной практики: семантика мобильного телефона в молодежной субкультуре [Электронный ресурс] / Е. Николаева. – Режим доступа : <http://www.ethnonet.ru/ru/pub/0304-01.html>.

9. *Разумова И. А.* Потаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История / И. А. Разумова. – М., 2001. – 340 с.

10. *Тишков В. А.* Культурный смысл пространства [Электронный ресурс] / В. А. Тишков. – Режим доступа : <http://www.ethnonet.ru/ru/pub/0803-02.html>.

11. *Топорков А. Л.* Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры : сб. ст. / А. Л. Топорков. – Ленинград : Наука, 1989. – С. 89–101.

SUMMARY

The attempt to show the symbolicalness of TV-set (as one of the manifestations of masscult and striking element of the globalization) in city and rural variants of culture and also as the inalienable attribute of the mode of modern life is maid in the article.

On the ground of the historiography experience and original field sources (collected by the author), we have an opportunity to consider the process of entry of such usual thing for us as TV-set to the culture of commonness in small, but essentially pithy historical retrospective. We managed to investigate these questions using the materials of interview and questioning.

The characteristic of the process of entry of the TV-set as the innovation into the usualness is made on the base of the synchronous and diachronous analyses; the properties of this everyday thing as the sign of modern mass culture are described; the comparison of the quality of this attribute in the space of city and rural dwelling is done; the social peculiarity in the attitude to the TV-set is investigated; on the base of the observations the social practice of the use of TV-set is reproduced and a question of the TV-set functions is raised.

The symbolicalness of the TV-set is realized in its marking of the centre of the dwelling. TV-set has become the ritual subject on the holidays been the utilitarian thing in its appointment.

TV-set doesn't lose its actuality. It is easily traced through its usage not only in the city dwelling, but also in the amusing establishments (bars, restaurants, cafes, night clubs, discotheques). TV-set may also be seen in the fixed-route taxies of Odesa. Nowadays TV-set is in the majority of public establishments, like the station buildings, airports, etc.

It is proved that TV-set has ceased to be the innovative object and vice versa become the traditional thing for the material culture of the city and village. The symbolicalness of the TV-set is caused with its diverse functions (as social, communicative, ritual and licensing).

Keywords: globalization, city, life, culture, TV-set.